

Kérdések és válaszkísérletek a Nyugat és a nyugati jog szerepéről a globalizálódó világban

Oswald Spengler 1918-ban jelentette meg monumentális munkáját, amely a *Nyugat alkonyát (Untergang des Abendlandes)* igyekezett bemutatni egy merően újszerű megközelítésből. Munkája nem kis felzúdulást és visszhangot keltett a nyugat-európai értelmiségiek körében: sok gondolkodó tartotta szükségesnek, hogy Spengler gondolatai mellett vagy ellen érvelve állást foglaljon a Nyugat feltételezett hanyatlásáról szóló vitában. Nyilván sokan tehetik fel a kérdést, hogy immáron több mint egy évszázad távlatából nézve miért is „szükségyszerű” időről időre a „Nyugat elégikusa” által papírra vetett meglátások felemlegetése? Nos, gondolatai azért lehetnek a XXI. század forgatagában is időszerűek, mert napjainkban egyre többen rajzolják meg egy olyan „multipoláris világrend” kontúrajait, amelynek a Nyugat csak az egyik, kétségtelenül fontos és megkerülhetetlen, ám korántsem egyedül meghatározó és fajsúlyos szereplője.

Ha az új évezred hajnaláról szemléljük a világot, tényként, evidenciaként közölhetjük, hogy „az Egyesült Államok uralta unipoláris világrend egyre komolyabb kihívásokkal kell, [hogy] szembenézzen”. A világrend ugyanis lényeges „újrafazonírozáson” esett át; meglehetősen komplexsége és sokközpontúvá vált, ami a „geopolitikai tér feltörekvő hatalmai” által képviselt gazdasági befolyás erősödésének, és az általuk reprezentált politikai, valamint diplomáciai szerepvállalás fokozódásának köszönhető.³ A kialakulófélben lévő új világrend ráadásul igazolni látszik Paul Valéry blikkfangos meglátását, miszerint „*Két dolog fenyegeti a világot: a rend és a rendetlenség*”.⁴ Az új világrendben⁵ egymás mellett érvényesülnek olyan merőben ellentétes hatású folyamatok, mint az integráció és a fragmentálódás; új biztonsági fenyegetések tűnnek fel, a hagyományosan jó reputációnak örvendő állami tekintély pedig sokak meglátása szerint tépázódott meg.⁶ S miközben a modern, „globális vesztfáliai rendszer” arra tesz kísérletet, hogy visszaszorítsa a világ anarchikus jelenségeit,⁷ „kockázattársadalmunkban” a világ biztonságát olyan újfajta veszélyek fenyegetik, mint a globális terrorizmus, a politikai extrémizmus, és az erőszak korábban sohasem tapasztalt mértéke. A gyors technológiai és kommunikációs változások, a tőkemozgások, és a természeti környezet minőségének romlása minden egyén életére hatással vannak. A pénzügyek, a kereskedelem, a foglalkoztatás és a gyártás globális trendjei mellett megjelentek a nemzetközi járványok, valamint a környezeti problémák kihívásai is.⁸ A „posztbipoláris” nemzetközi erőterre végső soron az ingatagság, az eddigiekben kialakított integrációk instabilitása, az

¹ Dr. Pongrácz Alex adjunktus, Email: Pongracz.Alex@uni-nke.hu, NKE Kormányzástani és Közpolitikai Tanszék

² Dr. habil. Szmodis Jenő egyetemi docens, E-mail: Szmodis.Jeno@uni-nke.hu, NKE Kormányzástani és Közpolitikai Tanszék

³ Grünhut Zoltán – Vörös Zoltán (szerk.): Az átalakuló világrend küszöbén. Publikon Kiadó, Pécs, 2013, 7.

⁴ „Two things threaten the world: order and disorder.” Idézi: Ramonet, Ignacio: *Geopolitics of Chaos*. Algora Publishing, New York, 1998, 12.

⁵ Lásd ezzel kapcsolatban: Bódi Stefánia-Szulai Ilona: A civilizációk összecsapása? A tömeges bevándorlás által életre hívott migrációs válsághelyzet elemzése és a különleges jogrend, *Hadtudomány: A Magyar Hadtudományi Társaság Folyóirata* 26: 1-2 pp. 41-51. 11 p. (2016)

⁶ Farkas Ádám: Világrend vagy amit akartok? Gondolatok a világrend alapkérdéseiről. In *Nemzet és Biztonság*, 2015/6. szám, 120.

⁷ Kissinger, Henry: *Világrend*. Ford.: Kállai Tibor, Pataky Éva. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2015, 15.

⁸ Eran Vigoda-Gadot: *Building Strong Nations. Improving Governability and Public Management*. Ashgat, London, 2009, XI.

anómiás jelenségek, és a különböző (gazdasági, ökológiai, demográfiai, politikai) krízisek egymás mellettisége jellemző.⁹

Világosan láthatjuk tehát, hogy a „népek hazája, nagyvilág” még valamiféle kötelező panglossi optimizmust magunkra erőltetve sem igazán tűnik a „lehetséges világok legjobbjának”¹⁰ – de fel kell tennünk a kérdést, hogy a helyzet valóban ennyire kilátástalane, és ha igen, akkor létezik-e valamiféle kiút. Mielőtt azonban a XXI. századi trendek vázolásába fognánk, érdemes röviden áttekinteni, hogy egyáltalában véve mit is érdemes Nyugatként azonosítanunk, és a nyugati világ immáron klasszikusnak mondható krónikásai miként is gondolkodtak a „Nyugat alkonyáról”.

I. Mi a Nyugat?

A „Nyugattal” kapcsolatos fogalomalkotás rendkívül bonyolult és összetett feladatnak számít, hiszen az egzakt definícióalkotás helyett csak bizonyos sajátos, *sui generis* körülményekből következtethetünk a Nyugat „kilétére”. Ráadásul a Nyugat fogalma nem egyszer s mindenkorra adott, „örök érvényű” megállapítás: attól függ, hogy mikor, és milyen távon tesszük fel a definiálásra vonatkozó igényeinket rejtő kérdést.¹¹ Ráadásul a „Nyugattal” kapcsolatban is érvényesnek tekinthető Marján Attila Európáról szóló megállapítása, miszerint „A közös és többé-kevésbé nyilvánvaló alapértékeken és kulturális jegyeken túl mindenki számára létezik egy szubjektív és elmosódott Európa-élmény”.¹² A meghatározást illetően eltérő válaszok születnek, amennyiben földrajzi aspektusból közelítjük meg a kérdést, és eltérő eredményre jutunk, ha kulturális, politikai vagy éppen jogi dimenziók mentén elemezzük a problémát.

A nyugati civilizáció tulajdonképpen „egy Nyugat-Európából induló, majd Észak-Amerikát, és a világ egyes részeit meghódító kultúrkör, amely a 700-as évek környékén alakult ki a Római Birodalom romjain. Közös eszmék, értékek, fejlődési irányok determinálják, nem pedig a benne részes népek, vallások vagy földrajzi területek.”¹³ Ennek köszönhetően megfigyelhető néhány közös attribútum, amely hasonlóan mutatkozik Nyugat-Európában és Észak-Amerikában. Marján e közös vonások közé sorolja a jog uralmát, a szekularizációt, a katolikus és protestáns gyökereket, a képviselői demokráciát, az individualista felfogást, a (magán)tulajdon szentségét, az emancipációt, az iparosodottságot, az urbanizációt, illetve a „magas fokú iskolázottságot”.

Huntington a Nyugatot vizsgálva oda konkludált, hogy a nyugati civilizáció magában foglalja Európát, Észak-Amerikát, és más európai telepések által létrehozott országokat, például Ausztráliát és Új-Zélandot is. „A Nyugat” kifejezés az ezredfordulón meglátása szerint „egyetemesen annak a megjelölésére használatos, amit korábban nyugati kereszténységnek neveztek. A Nyugat tehát az egyetlen civilizáció, melyet valamely égtájjal azonosítanak, és nem egy adott nép, vallás vagy földrajzi terület nevével. Ez az azonosítás kiemeli a civilizációt történelmi, földrajzi és kulturális kontextusából. Történelmileg a nyugati

⁹ Vö. Csizmadia Sándor: Konfliktusok és interpretációk a posztbipoláris világban. In: Magyar Tudomány, 2002/6. szám, 800-813.

¹⁰ A kifejezés eredetileg Leibniztől származik, de kétségtelen, hogy Voltaire ismert szatírája, a *Candide* avagy az optimizmus révén tett szert nagyobb ismertségre. Lásd Leibniz, Gottfried Wilhelm: *Essais de Theodicée sur la bonté de Dieu, la liberté de l'homme, et l'origine du mal*. François Changuion, Amsterdam, 1734, 257.; Voltaire: *Candide: ou l'optimiste*. Sirène, Paris, 1752, 38.

¹¹ Gergely Attila: *Mi a Nyugat? (És mi nem?) A Nyugat és Kelet-Ázsia a 21. század elején – Vázlat tükörből*. In Garaczi Imre (szerk.): *Mi a Nyugat? Atlantizmus és integráció*. Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém, 2007, 27.

¹² Marján Attila: *Hol a térkép közepe?* HVG Kiadó Zrt., Budapest, 2009, 24.

¹³ Uo., 282.

civilizáció európai civilizáció. A modern korban viszont a nyugati civilizáció euro-amerikai vagy észak-atlanti civilizáció lett.”¹⁴ Huntington klasszikussá nemesedett munkájában igyekezett egy csokorba gyűjteni a Nyugat meghatározó vonásait is. Ezek közé tartozik, hogy a Nyugatra tetemes örökség hagyományozódott a korábbi civilizációktól: a görög filozófia, a racionalizmus, a római jog, a latin nyelv és a keresztény vallás. (Nem véletlenül állíthatta Theodor Heuss, a Német Szövetségi Köztársaság első, 1949 és 1959 közötti elnöke, hogy „Európa három hegyről indult ki: a jeruzsálemi Golgota hegyéről, az athéni Akropoliszról, és a római Capitoliumról.”¹⁵) A nyugati kereszténységet (a katolicizmust, majd a protestantizmust) Huntington ugyancsak a nyugati civilizáció történelmileg fontos vonásaként ragadta meg. A Nyugatra jellemző továbbá a „bábeli zűrzavar”: a latin nyelv „uralmának” lealkonyulásával ugyanis különböző nyelvek sokasága szavatolta a kakofóniát. A Nyugatra jellemző tulajdonság továbbá a spirituális és a világi tekintély világos különválasztása (szekularizáció), a joguralom és az alkotmányosság keretei közé illesztett jogrendnek a civilizált lét központi elemeként történő felfogása, a társadalmi pluralizmus (kolostorok, szerzetesrendek, céhek, egyesületek, társaságok, osztálypluralizmus), a képviselői testületek fontosságának felismerése, valamint az individualizmus érvényesülése, és a szabadságjogok („a Rómeó-és Júlia forradalom vívmányainak) tiszteletben tartása.¹⁶

Max Weber *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című munkájában egy generális Nyugat-fogalom megalkotására tett kísérletet. Weber szerint csak a nyugati állambölcselet tudta kimunkálni az arisztotelészi rendszerezettségen nyugvó gondolkodást és racionális fogalmakat; kizárólag a római jogban jutottak csúcspontra a szigorú sémák és gondolkodási formák, továbbá csak a Nyugat ismerte a kánonjogot. Csak Nyugaton alakult ki a „racionálisan harmonikus zene”, „mindenütt hiányzik a gótikus boltozat olyan racionális alkalmazása, mint azt a középkor megteremtette a súly elosztásának és a tetszés szerint alakított terek befedésének eszközeként, s főleg a nagy, monumentális épületek konstruktív elveként és a szobrászatot, valamint festészetet összefűző stílus alapjaként.”¹⁷ Egyedül a Nyugaton gyökeresedtek meg a tudomány „rendszeres és racionális szakmai üzemei”, amelyek iskolázott szakembereket és hivatalnokokat képeztek, akik a modern nyugati állam és gazdaság tartóoszlopaivá váltak. A népképviselői parlament a Nyugat produktuma, a rendi állam, a „*rex et regnum*” elve csak Nyugaton terjedt el. Csak a Nyugat ismeri „a politikai intézmény értelmében vett államot, racionálisan megalkotott alkotmánnyal, joggal, a törvények szerinti szakhivatalnokok útján történő igazgatással.”¹⁸ Végül a Nyugat „különleges jelentősége”, hogy a kapitalizmus másutt nem létező formáit, a szabad munka racionális-kapitalista szervezetét hozta létre: egy olyan gazdálkodási rendszert, amelyben a „vagyon és a termelési eszközöket nyereség céljából, a vagyon gyarapítására használják fel. Kapitalista az üzleti vállalkozás, ha racionálisan, az investált vagyon növelésének elve alapján cselekszik.”¹⁹ A kapitalizmus ebben a megközelítésben a kiszámítható, átlátható, racionális politikai-és jogrendszer „motorjává” vált. Összegezve: a Nyugat a többi civilizációhoz képest olyan preferenciákkal rendelkezik, mint a racionális gazdálkodási mód, és a kapitalizmus által kieszközölt, az élet minden szférájára kiterjedő racionalizáció és bürokratizálódás.

Ferguson a civilizációk fejlődését összehasonlító és górcső alá vevő munkájában megállapította, hogy a XV. század végén Nyugat-Európa „államocskái, elkorcsosult latin

¹⁴ Huntington, Samuel P.: A civilizációk összezsapása és a világtrend átalakulása. Ford.: Gázsiy Mila, Gecsényi Györgyi, Pusztai Dóra. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2015, 59-61.

¹⁵ Heuss, Theodor: Reden an die Jugend. Rainer Wunderlich Verlag, Tübingen, 1956, 32.

¹⁶ Huntington: i. m. (2015), 101-104.

¹⁷ Weber, Max: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Ford.: Józsa Péter, Lissauer Zoltán, Somlai Péter. Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest, 1995, 9-10.

¹⁸ Uo., 11.

¹⁹ Bayer József: A politikai gondolkodás története. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 279.

nyelveikkel (némi göröggel fűszerezve), egy názáreti zsidó tanításain alapuló vallássukkal, a keleti matematikából, csillagászatból és technológiából átvett tudományos vívmányokkal” egy nagy karriert befutó civilizáció alapjait rakták le. Ez a civilizáció a későbbiekben meghódította a nagy keleti birodalmakat, uralma alá hajtotta Afrikát, Amerikát és Ausztráláziát, és az egész világon rábírta az embereket a nyugati életmód átvételére – „és ez a térítés sokkal inkább szavak, semmint fegyverek révén történt.”²⁰ A Nyugat felemelkedése korábban hat „gyilkos alkalmazás” (a verseny, a tudomány, a tulajdon, az orvostudomány, a fogyasztás, és a munka) sikeres kifejlesztése révén történhetett meg. A versenyt illetően Ferguson Európa vesztfáliai békét megelőző szétaprózódottságát, és a számos szervezeti egység hatalomért folytatott versengését emelte ki. A tudományos forradalmak, a „kopernikuszi fordulatok” áttörései a matematika, fizika, csillagászat, kémia és biológia vonatkozásában mind Nyugat-Európához kötődtek. A Nyugat jogrendszerében meghonosította a hatalmi ágak elválasztását, a törvényeknek alávetett közigazgatást, a népképviselői kormányzást, valamint a magántulajdon szentségét. Az orvostudomány XIX-XX. századi áttörései (például a trópusi betegségek elleni védekezés) döntően Nyugat-Európához és Észak-Amerikához kötődtek. A fogyasztói társadalom is tipikus nyugati jelenséggé vált, ipari forradalom pedig ott zajlott le, ahol a termelékenységet fokozó technológiák találkoztak a több, minőségibb és olcsóbb cikkek iránti igénnyel. Végül a protestáns munkaetika a munkavégzést harmonizálta a magasabb megtakarítási hajlandósággal, lehetővé téve a tőkefelhalmozást.²¹

A gyarmatosítás mellett persze a nyugati államfejlődésnek tudható be, hogy létrejöttek a fizikai erőszak monopolintézményei, és a társadalom formáló gépezete, „amely az egyént kiskorától fogva állandó és pontosan szabályozott önuralomhoz szoktatja; csak ezzel összefüggésben alakul ki az egyénben a stabil, jórészt automatikusan működő önkontroll mechanizmusa. Ha létrejön az erőszakmonopólium, békéssé vált terek alakulnak ki, társadalmi mezők, amelyek rendszerint mentesek az erőszakos cselekedetektől. (...) Az egyén itt messzemenően védve van attól, hogy hirtelen rajtaüssenek, hogy a fizikai erőszak sokkszerűen törjön be életébe; ugyanakkor ő maga kénytelen visszafojtani szenvedélyei kitörését, a vértolulást, amely egy másik ember elleni fizikai támadásra készíti. A kényszer többi, a békéssé tett területeken immár uralkodó formája az egyén viselkedését és affektusmegnyilvánulásait ugyanilyen irányba modellálja.”²² A nyugat-európai államok által útjára indított civilizációs folyamat eredményeként a késői középkor és a XX. század között az európai országokban²³ mintegy tizedére-ötvenedére csökkent az emberölések száma. Ennek hátterében az állt, hogy az elszigetelt feudális területek centralizált hatalommal és kereskedelmi infrastruktúrával felvértezett, kiterjedt királyságokká alakultak át. A XVII-XVIII. századtól kezdődően, döntően a felvilágosodás folyamában aztán megjelentek az első szervezett mozgalmak, amelyek a „humanitárius forradalom” égisze alatt egyre nagyobb sikerrel kezdték követelni a despotizmus, a rabszolgaság, a párbaj, az igazságszolgáltatásban érvényesülő kínzás, a babonával összefüggő öldöklés, a szadista büntetések, és az állatokkal szembeni kegyetlenkedés felszámolását.²⁴

Összefoglaló jelleggel elmondható, hogy a Nyugat az olvasatunkban *az a területileg egzaktan körül nem határolható, állandó változásokon átéső politikai, kulturális és gazdasági sorsközösség, amelyet összekovácsol a szekularizált állami élet mellett megvalósuló közös*

²⁰ Ferguson, Niall: Civilizáció. A Nyugat és a többiek. Ford.: Gebula Judit. Scolar Kiadó, Budapest, 2011, 37.

²¹ Uo., 365-366.

²² Elias, Norbert: A civilizáció folyamata. Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások. Ford.: Berényi Gábor. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1987, 684-685. o.

²³ L. Európa keleti és nyugati felének viszonyáról Bódi Stefánia: Bibó István gondolatai a régió és a demokrácia kapcsolatáról, Polgári Szemle: Gazdasági És Társadalmi Folyóirat 8: 3-6 pp. 100-122. 23 p. (2012)

²⁴ Pinker, Steven: Az erőszak alkonya. Hogyan szelídült meg az emberiség? Ford.: Gyárfás Vera. Typotex Kiadó, Budapest, 2018, 18-19.

keresztény hagyomány, az alapvető emberi jogok biztosításán nyugvó jogállami paradigma és a jogegyenlőség gondolata, a visszatérő jelleggel ismétlődő demokratikus választások és politikai pluralizmus konstrukciója, valamint a kapitalista termelési mód gyakorlata.

II. A „Nyugat alkonyával” kapcsolatos klasszikus felfogások

A pesszimista világgépet közvetítő munkáknak az emberiség történetében komoly hagyományai vannak. Már a Kr. előtti VIII. században alkotó Hésziodosz *Munkák és napok* című alkotása sem volt mentes a krízis gondolatától, Schedel pedig már 1493-ban megszerkesztette és kiadta azt a *Nürnbergi Krónikát*, amelynek fő gondolata az volt, hogy az „emberiség hét korszakának hatodika a végéhez közeledik”. A mű végén néhány lapot üresen is hagyott, hogy fel lehessen rájuk jegyezni, „amit a hátralévő kis időben még érdemes.”²⁵ Jósolata nem vált valóra: a mű megírását követően a nagy földrajzi felfedezések révén hatalmas területeket lehetett bekapcsolni a nyugat-európai infrastruktúrába, az új típusú, tengerekre alapozott XVII. századi gazdaság pedig hamar éreztette előnyeit.²⁶

Az első világháborút követően Nyugat-Európa szellemi életén valóságos „másnaposság” lett úrrá, és az apátiába torkolló, borús hangulat a mindennapok részévé vált. A byroni spleen „aktualizálását” a legnagyobb hatással **Oswald Spengler** végezte el a Nyugat alkonyáról szóló terjedelmes könyvében.

Anélkül, hogy hosszan időznénk e monumentális könyv megállapításainak vizsgálata felett, néhány mondatban igyekszünk összefoglalni a gondolatmenet lényegét. Spengler szerint a kultúra uralmának periódusában a „fausti lélek” (ez nála az európai ember szinonimája) felvirágozott, de a civilizáció korára „hervadásnak indultak az európai ember szellemi képességei.”²⁷ Ennek következtében szerinte a nagy szellemi döntések már nem a „széles földkerekségen” mennek végbe, hanem három-négy világvárosban. A hatalmas metropoliszokkal szemben a többi táj és terület a vidék (*Provinz*) szintjére süllyed, feladatuk pedig mindössze annyi lesz, hogy kielégítsék a világvárosok szükségleteit. A világ helyett immáron a városra koncentrálunk, és egy „újnomád parazita” tűnik fel: a nagyvárosi lakos, az „alaktalanul hullámozó tömegben fellépő, tradíciókat nélkülöző, vallástalan, intelligens és terméketlen tényember, aki mély ellenérzéssel viseltetik a földművesnéppel, és annak legmagasabb rendű alakjával, a vidéki nemessel szemben.”²⁸ A gondolatmenet e pontján felszínre tör a „konzervatív forradalom” kérelhetetlen képviselőjének keserű diagnózisa: a világváros a haza helyett immáron a kozmopolitizmust, a hagyomány és a természetesség értékeinek tiszteletével szemben a hűvös tényérzék, az állam helyett a társadalmat, a természetes jogok helyett a kivívott jogokat, a szív vallásos karitása helyett a tudományos vallástalanságot részesíti előnyben. A „józan paraszti ész” maga alá gyűri a hűvös intelligencia, a modern tömegtársadalom szórakoztatóipari egységei pedig az ősemberre jellemző vegetatív ösztönöket állítják a hierarchia csúcsára, a *panem et circenses* (kenyeret és cirkuszt) elvének állandó sulykolása mellett. A „pénz szelleme” észrevétlenül tör részt a „népek történeti formáin, a művészet pedig immáron csak a nagyvárosi ember igényeinek kiszolgálására törekszik és elidegeníti magától a vidéki embereket – a „népnek ugyanis semmi köze a plen air festészethez.”²⁹ A zene „tömegnyi hangszer ricsajától harsogó muzsikává”, a

²⁵Arzun, Jacques: Hajnaltól alkonyig. A nyugati kultúra 500 éve. Ford.: Makovecz Benjamin. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2006, 1115.

²⁶Litván Dániel: Miért a Nyugat a nyerő? – Most még. In BBC History, 2011/1. szám, 75.

²⁷Davidov, Jurij: A művészet és az elit. Ford.: Szabó Miklósné. Gondolat Kiadó, Budapest, 1975, 316.

²⁸Spengler, Oswald: A Nyugat alkonya. A világtörténelem morfológiájának körvonalai. Ford.: Juhász Anikó, Csejtei Dezső. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1995, I. kötet, 69-70.

²⁹Uo., 70-74.

festészet „félkegyelmű, egzotikus és plakáteffektusokkal teletöltötté”, az épületek pedig a különböző kultúrák stílusjegyeiből szelektálatlanul összehordott instrumentumokká váltak.³⁰

A nyugati civilizáció mindent egybevetve az 1800-tól 2000-ig terjedő időszakban jutott el a civilizáció állapotába: Spengler borús képe szerint a nagyvárosivá lett „néptest” ekkorra formátlan masszává oldódott, a világváros és a provinciák ellentéte szükségszerűen a szervetlen és kozmopolita rend kialakulásához vezetett, a pénz uralma pedig ekkorra már mindent áthatott. A 2000-tól 2200-ig terjedő időszakban jóslata szerint kialakul a „cézárizmus”, az erőpolitika győzelmet arat a pénz felett, a politikai formák primitivizálódnak, a nemzetek formátlan népeiséggé válva hullanak szét, és kialakul egy despotikus birodalom. „Végéhez közelít az individualizmus, a liberalizmus és a demokrácia, a humanizmus és a szabadság korszaka. A tömegek rezignáltan veszik tudomásul a cézárokat, az erős emberek győzelmét, és engedelmeskedni fognak nekik.”³¹

Leo Frobenius német antropológus ezzel szemben úgy látta, hogy a nyugati kultúrák a „férfias”, hamita típusú kultúrával azonosíthatók, amelyeket szerinte a kiterjedésre törekvő, extenzív szükségletek jellemeznek. A „nőies”, keleti kultúrák – amelyek közé elsősorban Németországot és Oroszországot sorolta – ezzel szemben az elmélyülésre és az intenzivitásra koncentrálnak. A németség legnagyobb problémája szerinte az volt, hogy a történelem során a nyugatias kifejezésformákat igyekeztek adaptálni. A nyugati kultúra azért került válságba, mert a racionalizmus, a mechanikus és materialista látásmód utat tört magának, elsekélyesítve ezzel a nyugati polgárok felfogását. A nyugati államok sikerrel kolonizálták az Európán kívüli területek garmadáját, de a „belső meghódítás”, a lelki azonosulás érzését nem tudták meghonosítani – az etióp és hamita „kollektív tudatalatti” létének dacára sem. A hódítások eredményeként így egy „vértelen és lélektelen civilizáció” született.³²

Johan Huizinga, a „sebzett világ krónikása” a holland társadalom polgári, toleráns, progresszív felfogásának rendíthetetlen hívének bizonyult. *A középkor alkonyában* vagy a *Homo Ludens*ben azonban éppen a polgári létforma hatyúdalát volt kénytelen megénekelni a rítusok, szertartások, ünnepek, tehát a társadalmi és a magánélet formáinak értékmegőrző funkciójáról értekezve.³³ Az 1943-ban keletkezett *Geschonden wereld (Sebzett világ)* című művében a kultúra hanyatlásának XIX. század közepe óta tapasztalható folyamatát vizsgálta, pontos diagnózisát adva a nemzetiszocializmushoz vezető történelmi eseménysornak.³⁴ *A holnap árnyékában. Korunk kulturális bajainak diagnózisa* címmel 1935-ben megjelent értekezése az „elmúlás-hangulat” árnyékában élve amellelt érvelt, hogy „ennek a krízisnek, melyet most élünk meg, bárhogy álljon is ügye, egy állandóan haladó, és meg nem fordítható folyamat fázisának kell lennie.”³⁵ A régi krízistudathoz képest az 1930-as évek válságának többletkomponense, hogy az „aranykor” eljövételében már nem reménykedhetünk, lehetetlen ugyanis a visszatérés, ami a reneszánsz idején még kivitelezhetőnek bizonyult. Így szerzőnk a „nincs más hátra, mint előre” szlogen jegyében fejt ki mondanivalóját, hogy annak betetőzéseként felmutassa a fényt az alagút végén: lehetséges a katarzis, a Nyugat nem feltartóztathatatlanul rohan a szakadék felé.

A pesszimista meglátások garmadáját persze Huizinga is felsorakoztatja. A korábbi korok válságos periódusaiban a társadalom alapjai kevésbé voltak „kikezdve”, nem állt fenn a kultúra teljes vertikumának összeomlási esélye, a vallás domináns szerepet töltött be a

³⁰ Davidov: i. m. (1975), 312-313.

³¹ Ferguson, Niall: A világ háborúja. A gyűlölet évszázadának története. Ford.: Gebula Judit. Scolar Kiadó, Budapest, 2008, 649.

³² Kovács Gábor: A Nyugat alkonyától az Imperium Germanicumig. Kultúr-morfológiai és nemzetkarakterológia a weimari Németországban. (Eszmetörténeti vázlat). In Café Babel, 2001/39-40. szám, 24.

³³ Gera Judit: Huizinga, a rejtőzködő. Balassi Kiadó, Budapest, 1999, 37.

³⁴ Uo., 39.

³⁵ Huizinga, Johan: A holnap árnyékában. Korunk kulturális bajainak diagnózisa. Ford.: D. Garzuly Mária. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938, 18.

polgárok életében, nem bénult meg „görcsösen” a világkereskedelmi forgalom, és a művészet terén egészen a rokokó koráig csak lassú, finom, konzervatív tónusváltozások érvényesültek.³⁶ A modern kor művészete azonban szabaddá tette az utat a „reklám útján felfújt divatszelsőségek bohózatos változatai” előtt. Ennek következtében „a nagyközönség már nem érdeklődik a szellem iránt, legalábbis sokkal kevésbé, mint mondjuk a XVIII. században, amikor a közönség sokkal kisebb, beállítottságát tekintve azonban jóval intellektuálisabb volt. A tömegek érdeklődése manapság egyre inkább olyan dolgok felé fordul, melyeket egy pártatlan művelődéstörténet csakis alacsonyabbrendű játékformáknak tudna minősíteni (jóllehet vannak magasabb rendűek is). A mai világban mindent átfogó, szervezett infantilizmus uralkodik.”³⁷

Meglátásunk szerint lehetetlen nem észrevenni a párhuzamot a Huizinga által leírt infantilizálódás, és korunk nemkívánatos tendenciái között. Huizinga már a harmincas évek derekán felhívta a figyelmet a bulvarizálódás stílusromboló veszélyeire, amikor a következőket írta: „a pillanatnyi publicitás a kereskedelmi-szenzácionális érdekektől hajtva, képes egyszerű állásponti különbözetet nemzeti káprázattá felfűjni. A nap gondolatai hatásukat à la minute követelik. (...) Mint aszfalt-és benzinszag a városok felett, úgy lebeg a világ felett a szavak lim-lomjának felhője.”³⁸ Az éles szemű megfigyelők azt is érzékelhetik, hogy Huizinga – meglehet az irodalomról értekezve – milyen kifejezőn ecsetelte napjaink kereskedelmi médiumainak machinációit is: „Amilyen mértékben kezdtek a tizenkilencedik században hatni a más fajtájú erkölcsellenes tényezők, az irodalom mind jobban és jobban eltávolodott az erkölcsi szempontoktól. (...) Egy irodalmi műfajnak ahhoz, hogy a közönség érdeklődését tartósan izgatni tudja, állandóan önnönmagát kell túlszárnyalnia, míg csak meg nem hal. A realizmus először az emberi-természetes, majd még a fajtalan részleteknek is növekvő mértékű leplezésében kereste feladatát. (...) Mindezekkel lassanként a nagy, s bizonyos értelemben gyanútlan közönség megszokta a szabadságnak és erkölcstelenségnek bámulatos szélsőségeit.”³⁹ Intézményesülni látszik a „puerilizmus”: a felnőtt emberek az élet kihívásaira rendre a pubertás kisfiú játékos mentalitásával reagálnak: az illemszabályokkal szemben teljes mértékben immunisak, az emberi méltóság és a polgártárs véleménynyilvánítási szabadságával szemben a végletekig intoleránsak, illetve nagyfokú egocentrikus gondolkodásmód jellemzi őket.⁴⁰

Mindezek alapján magától értetődően adódik a kérdés: van-e kiút ebből a hanyatlási periódusból, és a haladás szolgálatába tudjuk-e állítani erőinket? Huizinga szerint a válasz igen, a katarzis akkor lehetséges, ha az egyes egyének belső megtisztuláson esnek át. A Római Birodalom vesztét három tényező egybejátszása okozta: az államszervezet működésének megmerevedése és a beözönlő idegen népek uralma; a gazdasági élet intenzitásának csökkenése, valamint az erkölcsök romlása és ezzel párhuzamosan a felemelkedő kereszténység rigorózus törekvése a szellemi élet megregulálására.⁴¹ Sokak szerint ma éppen a harmadik komponens, tehát az erkölcsi romlás kontrollálatlansága, és az axiológiai térvessztés az, ami a hanyatlás irányába mutat. T. S. Eliot mondotta, hogy „ha az embernek nem lesz Istene (aki egy féltékeny Isten), Hitler és Sztálin előtt kell majd tisztelnie.”⁴² Talán érdemes lenne megfontolni e szentenciában foglaltakat.

---

³⁶ Uo., 20-29.

³⁷ Gera: i. m. (1999), 110.

³⁸ Huizinga: i. m. (1938), 176.

³⁹ Uo., 112-113.

⁴⁰ Uo., 150.

⁴¹ Uo., 180.

⁴² Eliot, T. S.: *The Idea of a Christian Society*. Faber, London, 1939, 63.

III. Merre tovább, világrend?

Arnold Toynbee joggal vethette papírra, hogy „az általunk ismert civilizációk többségének történetétől eltérően a Nyugat története mindmáig befejezetlen. Így tehát még akkor is kockázatos próbálkozás lenne, ha jóslásokba bocsátkoznánk a kilátásokat illetően, ha néhány alternatív lehetőséget sorolnánk fel.”⁴³

Az mindenesetre tény-és tárgyyszerű megállapításnak tűnik, hogy az a hosszúra nyúlt „unipoláris pillanat”, amely 1989/1990-tól kezdve nagyjából 2001. szeptember 11-éig uralta a felfogásunkat, mára elillant. A kétpólusú világrend hanyatlását követően sokan vélték úgy, hogy az Amerikai Egyesült Államok a nemzetközi rendszeren belül elérhető relatív hatalmi pozíció zenitjét érte el, superhatalomból – Hubert Védrine szóhasználatával élve – „hiperhatalommá” (*hyperpuissance, hyper-power*) vált.⁴⁴ A bipoláris világ letűntével ebben a felfogásban tehát egy történelmi unipoláris pillanat érkezett el: az egyetlen, minden hatalmi paraméterben erős, és globálisan cselekvőképes hatalom kora. A szovjet rivális összeomlásával sokáig tűnt úgy, hogy az USA egyedüli, rivális nélküli superhatalommá vált. Ezt a situációt nevezte el Krauthammer „unipoláris pillanatnak”.⁴⁵ A *nagy sakktabla* című könyvében Zbigniew Brzezinski a következőket vetette papírra minderről: „Amióta csak a földrészek – úgy ötszáz éve – politikai kapcsolatra léptek egymással, azóta a világhatalom központja Eurázsia. (...) A XX. század utolsó évtizedében [azonban] földrengésszerű átrendeződés tanúi voltunk. Első alkalommal történt meg, hogy egy nem eurázsiai hatalom lett az eurázsiai hatalmi viszonyok kulcsfontosságú irányítója, és egyben a világ első számú hatalma.”⁴⁶

Francis Fukuyama ebben a kissé elhamarkodottan optimistává vált légkörben vetette papírra a történelem végéről vallott elhíresült gondolatait, melyben a „liberális világforradalom” (*Worldwide Liberal Revolution*) egész Földet behálózó győzelméről értekezett. Ennek keretében például az alábbiakat deklarálta: „Most, hogy az emberiség az ezredév vége felé halad, a parancsuralom és a szocialista tervgazdaság kettős csődje folytán egyetlen olyan ideológia maradt a porondon, amely egyetemes érvényre tarthat számot: a liberális demokrácia, az egyéni szabadság és a népfenség tana. Kétszáz évvel azután, hogy diadalra vitte a francia és az amerikai forradalmat, a szabadság és az egyenlőség elvéről bebizonyosodott, hogy nemcsak állja az időt, hanem talán az eddiginél is erőteljesebben formálja majd a jövőt. (...) Az emberiség történelme folyamán megjelenő összes kormányzati formából (...) a XX. század végére egyetlenegy maradt ép és életképes: a liberális demokrácia. (...) Gyökeres átalakulás történik, amely közös fejlődési modellt állít valamennyi társadalom elé – röviden: mintha az »egyetemes történelem« a liberális demokrácia irányába haladna. (...) Talán maga a Történelem is a végéhez ért.”⁴⁷ Fukuyama optimista felfogását ekkoriban sokan osztották. A hidegháború lezárulásával egy időre teret nyert a demokratikus béke teóriájának gondolata. „A liberális demokratikus köztársaságok, úgy tűnik, nem bocsátkoznak harcba egymással” – írta Michael Doyle.⁴⁸ Megfigyelése szerint a demokratikus berendezkedésű országok ritkábban háborúznak egymással, bár a „demokratikus zónán”

⁴³ Oynbee, Arnold J.: Válogatott tanulmányok. Ford.: Mesterházi Márton. Gondolat Kiadó, Budapest, 1971, 189.

⁴⁴ Lásd Védrine, Hubert: Face à l'hyperpuissance. Textes et discours (1995-2003). Éditions Fayard, Paris, 2003.

⁴⁵ Krauthammer, Charles: The Unipolar Moment. In Foreign Affairs, Vol 70., No. 1. (Winter 1990/1991), 23-33.

⁴⁶ Brzezinski, Zbigniew: A nagy sakktabla. Amerika világhatalma és geostratégiai feladatai. Ford.: Hruby József. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1999, 7.

⁴⁷ Fukuyama, Francis: The End of the History and the Last Man. The Free Press, New York, 1992, 42, 45, 51.

⁴⁸ Doyle, Michael W.: Michael Doyle on the Democratic Peace – Again. In Brown, Michael E. – Lynn-Jones, Sean M. – Miller, Steven E. (eds.): Debating the Democratic Peace. The MIT Press, London, 1996, 364.

kívüli összecsapások gyakorinak tekinthetők. „Egy békés demokratikus hegemonia, egyfajta »Pax Democratiea« hosszú periódusának kezdetén vagyunk” – állította Plattner.⁴⁹

Az ekkoriban eluralkodó optimizmus keretei között divatossá vált az olyan gondolatok hangoztatása, miszerint a nemzeti biztonságot fenyegető közvetlen veszélyek a végükhöz értek, a globalizáltabb világ nyugalmasabb viszonyokat teremt, a társadalom többségi felfogását pedig individualista, egalitáriánus és vita-orientált irányba kell alakítani. A nyugati társadalom általános felfogását az igazságosság, a szabadság, valamint a boldogsághoz való jog elősegítésének ideái hatották át, és az embereket talán egy alapvető biztonság-tudat is áthatotta.

A 9/11-es terrortámadás sokkja azonban mintha alapjaiban változtatta volna meg a folyamatokat. A neokonzervatív stratégiák immáron a *hard power* és a haderő fejlesztése révén képzelték el a „Pax Americana” korszakának hosszabbra nyújtását, akár egyedülként (Afganisztán) vagy szűkebb szövetségi körben (Irak) is vállalkozva a „rendteremő akciók” menedzselőjének szerepére. A kritikusabb hangok – például Immanuel Wallerstein – a „birodalomépítő” tendenciákkal szembehelyezkedve az USA szemére vetették, hogy tulajdonképpen már az 1970-es években megkezdődött az a hanyatlási folyamat, amelynek Amerika immáron a „döntő pontjához” érkezett, és a 9/11-es terroristák csak e jól lokalizálható folyamatot gyorsították fel. „Az igazi kérdés nem az, hogy az USA hegemoniája elpárolog-e, hanem hogy képes lesz-e egy szép búcsúra, minimális kárt okozva a világnak és önmagának.” – fejtegette a világszisztéma-kutató.⁵⁰ A világszisztémában beállott változások irányát jól jelzi, hogy Fukuyama az ezredfordulót követően már *Államépítés* címmel jelentette meg könyvét, a 2008-as gazdasági és pénzügyi válság „kifutását” követően megjelent tanulmányaiban, illetve *A politikai rend eredetéről* írott munkájában pedig már egyértelműen az erős állam és a hatékony közigazgatás mellett foglalt állást.⁵¹ Brzezinski ezzel párhuzamosan a nagy sakktabla erőviszonyait volt kénytelen átértékelni a *Stratégiai vízió* című könyvében.⁵² Ennek már a fejezetcímei is igencsak árulkodóak: „A visszaszoruló Nyugat”, „Ázsia felemelkedése és a globális hatalom szóródása”, „A globális politikai ébredés következményei”, „Az amerikai álom elhalványulása”, „Az Amerika utáni hatalmi harc”, „2025 után: egy új geopolitikai egyensúly”, és így tovább.

Vitathatatlan, hogy a feltörekvőben lévő államok (Kína, India, Brazília, Oroszország, és így tovább) erősödésével egyidejűleg a Nyugat bizonyos mértékű hanyatlása – talán csak visszaesése – tapasztalható. Ennek egyik markáns jele, hogy az USA szövetségi palettáján néhány non-konfrontatív állam (Kanada, Ausztrália) mellett egy gyengülő, a saját belső problémáit sem eredményesen kezelő Európai Unió, néhány akut kihívásokkal szembenézni kénytelen állam (Izrael, Trump elnökségéig Mexikó), valamint pár önálló utas (Japán, Dél-Korea) található.⁵³ Fareed Zakaria szerint „ahogy az iraki háború, valamint George W. Bush külpolitikája Amerika katonai-politikai hatalmát illegitimé tette a világ számára, úgy ez [ti.

---

⁴⁹ Plattner, Marc F.: *The Democratic Moment*. In Diamond, Larry – Plattner, Mark F. (eds.): *The Global Resurgence of Democracy*. John Hopkins University Press, Baltimore, 1993, 32.

A „posztjaltai környezet” kezdeti eufóriájával kapcsolatos kritikára nézve lásd Farkas Ádám: *Tenni vagy tettetni? Gondolatok az európai biztonság-és védelempolitika védelemgazdasági vonatkozásáról*. In *Hadtudomány*, XXIV. évfolyam, 1. elektronikus szám (2014), 16-29., különösen 17-21.

⁵⁰ Wallerstein, Immanuel: *The Eagle Has Crash Landed*. In *Foreign Policy*, Summer 2002. Idézi: Bíró Gáspár: *Demokrácia és önrendelkezés a 21. század elején*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2003, 102.

⁵¹ Fukuyama, Francis: *Államépítés. Kormányzás és világszisztéma a 21. században*. Ford.: Kitta Gergely. Századvég Kiadó, Budapest, 2005; Birdsall, Nancy – Fukuyama, Francis: *The Post-Washington Consensus. Development After the Crisis*. In *Foreign Affairs*, Vol. 90., No. 2. (2011), 45-53.; Fukuyama, Francis: *A politikai rend eredete. Az ember előtti időktől a francia forradalomig*. Ford.: Pető Márk. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011.

⁵² Brzezinski, Zbigniew: *Stratégiai vízió. Amerika és a globális hatalom válsága*. Ford.: Magyarics Tamás. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2013.

⁵³ Grünhut – Vörös: i. m. (2013), 7.

a 2008-ban kitört] gazdasági válság Amerika gazdasági hatalmát tette azzá.”⁵⁴ Értékelése szerint a globális növekedés motorjaivá a közeljövőben Kína, India és Brazília válhatnak. Amerikának eszerint a jövőben több energiát kell mozgósítania annak érdekében, hogy a Gunnar Myrdal által „Amerikai Hitvallásra” keresztelt értékeket (szabadság, egyenlőség, individualizmus, az alapvető emberi jogok és azok biztosítékai, a képviselői kormányzás, a magántulajdon tisztelete, a kapitalista termelési mód) értékesíteni tudja a kaotikus „kairói bazárban”, ahol számos kulturális stílus versenyez egymással, és hozza létre az emberi együttélés különböző modelljeit.⁵⁵

A geopolitikai viszonyok radikális átrendeződését követően sem árt azonban felidézni Ferguson intelmét: „még mindig ez a nyugati csomag nyújtja az emberiség számára a legjobb gazdasági, társadalmi és politikai intézményrendszert, amely a leginkább szabadjára engedi az emberi kreativitást, hogy megoldhatók legyenek a XXI. század előttünk álló problémái. (...) A nagy kérdés az, vajon még mindig képesek vagyunk-e felismerni ennek a csomagnak az értékét. (...) Az igazi veszélyt talán nem is Kína, az iszlám vagy a szén-dioxid-kibocsátás jelenti, hanem az, hogy elveszítettük a hitünket az őseinktől örökölt civilizációban.”⁵⁶

IV. A nyugati jog perspektívái

Az elmúlt évek hazai jogirodalmában igen színvonalas és termékeny eszmecsere zajlott a jog és a kultúra összefüggéseiről.⁵⁷ A különböző nézetek abban talán egyetértenek egymással, hogy egy adott jogrendszer nem teljesen független az őt „környező” kulturális közegtől, amelynek egyúttal egyszerre *terméke* és *része* is. Mindezt csupán azzal egészítenénk ki, hogy a jogrendszer és a kultúra között van egy „közbülső mozzanat”, amely e két jelenséget szorosabb kapcsolatba hozza egymással. Ez pedig álláspontunk szerint a *jogszemlélet*. Ez az adott *kultúra világszemléletében* gyökerezik, és egyúttal ez az, ami aztán a jogrendszer kiépülése során - mint aktív erő - *meghatározza* mind a normákról alkotott vélekedéseket, mind a normák tartalmát és általában is az intézményeket. A *Karl Löwith*⁵⁸ és még sokak által *racionalisnak, analizálónak, logizálónak* mondható *nyugati kultúra* egy *fogalmakban*, meghatározásokban gondolkodó olyan jogot alakított ki magának a rómaiból, amely elhatárolja egymástól az anyagi és az eljárás jogszabályokat, a különböző jogágakat és a hatalmi ágakat, ez utóbbiak megosztására kifejezetten állam- és jogbölcseleti tanítást is kidolgozva, és ami nem utolsósorban erősen szöveggközpontú.

Nagy kérdés azonban, hogy vajon mikor és miért került a nyugati jogi gondolkodás homlokterébe a szöveggközpontú szemlélet? (Itt szándékosan nem a normaközpontú kifejezést használjuk, a norma ugyanis valamely konkrét szövegnél általánosabb elv is lehet.) Hogy a régi római jog a *kimondott szónak* szinte *varázserőt* tulajdonított, jól tudjuk. Azt is, hogy az *akarati elv* mind nagyobb jelentőséghez jutott a *nyilatkozati elv* mellett, amelyet teljesen soha nem szorított, nem is szoríthatott ki.

Álláspontunk szerint a nyugati jog *többgyökerűségének* tényéből célszerű kiindulni. A kora középkorban a nyugati törzsek, törzsszövetségek fokozatosan kezdték felvenni a

⁵⁴ Zakaria, Fareed: A posztamerikai világ. Ford. Szigeti Judit Eszter. Gondolat Kiadó, Budapest, 2009, 22.

⁵⁵ Toffler, Alvin: Future Shock. Bantam Books – Random House, New York, 1970, 303.

⁵⁶ Ferguson: i. m. (2011), 386.

⁵⁷ L. Karácsony András: A jog mint kulturális jelenség. Jogelméleti szemle 2002/3. szám; Varga Csaba: A jog mint kultúra?, Jogelméleti szemle 2002/3. szám, L. még Csaba Varga (ed.& introd.): Comparative Legal Cultures (Aldershot, Hon Kong, Singapore, Sydney: Dartmouth & New York, New York University Press 1992.);

Varga Csaba (szerk): Összehasonlító jogi kultúrák, Osiris, Budapest, 2000.

⁵⁸ L. Löwith, Karl: Világtörténelem és üdvtörténet, Atlantisz, Budapest, 1996.

keresztény monarchiák alakját.⁵⁹ A törzsi jog mellett és felett meghatározó jelentőséggel bírt a kánonjog és általában a *keresztény tanítás*, amely tele volt *morális* utalásokkal és hivatkozásokkal. A lassan-lassan kialakuló keresztény monarchiák aztán a XI. századtól kezdődően mindinkább *recipiálni* kezdték a római jogot, annak sajátos intézményeivel és sok szempontból formális szemléletével. Ekkor azonban a transzcendens, morális alapú keresztény, egyházi jogszolgáltatás bizonyos *szelekciós funkciót* is ellátott. Nevezetesen, a római eredetű jog intézményeit mindig a *teológia* és a *Szentírás* tanításának tükrében szemlélte, és csupán annak keretei között engedett érvényesülést a régi formáknak.⁶⁰

A XV. század már a humanizmus nagy korszaka, és a XVI. már kifejezetten olyan viszonylag világias század, amely ugyan még nem vonja kétségbe a keresztény tanításokat, azonban már határozottan elutasítja az egyház, nevezetesen a római egyház világi és szupranacionális primátusát. A *reformáció* korában vagyunk tehát, ahol első lépésben a „nemzeti király” követel ellenőrzést az egyház felett, és amely végül humanista alapokon kialakítja sajátos észjogát. A *világi auktoritás*, az *észjog* valamint a *római eredetű struktúrák* és formák sajátos találkozásából alakultak ki a jogról és az államról való azon klasszikus nézetek, amelyek jogi gondolkodásunkat mind a mai napig jelentősen meghatározzák. Itt a jog már mint állami akarat jelenik meg. Olyan akarat, amelynek *teste a normaszöveg*, és amelynek értelmét nem valaminő transzcendens morális tanítás tükrében kell kibontani, hanem pusztán *magából a merőben profán normából*. Szakrális fogódzók nélkül a Nyugat joga ismét közeledni kezd az antik formalizmushoz, amelyben a *szöveg az elsődleges* és *legitim* minden más szempontoz képest. Nem véletlen talán, hogy éppen a XVI. században, annak is a legvégén (1596-ban) kerül színpadra egy mű - *Shakespeare A velencei kalmárja* - amelynek drámai alapkonfliktusa elképzelhetetlen lett volna a nyugati jog épp akkortájt lezajlott *profanizálódása* és ezzel összefüggésben *szövegközpontúvá* alakulása nélkül. Shakespeare zseniálisan érzékeli a kultúra és egyúttal a jogi kultúra gyökeres változását, és ennek lényegét végletekig kiélezett metaforájában, ama egy font húsból fejezi ki. A cselekmény – részben a korizálás, részben pedig a metafora abszurditása miatt – nem ér tragikus véget, a hitelező Shylock nem hasíthatja ki az adós Antonio testéből a „zálogul” lekötött húsdarabot, ami a hitelező szándéka szerint az adós szíve volna. Csakhogy a tragédia nem csupán azért marad el, mert nyilvánvalóan gyilkos szándék vezeti a hitelezőt, hanem azért is, mert az áljogászként feltűnő Portia a *shylocki követelés betűhöz ragaszkodásához hasonló szőrszálhasogatással* mutat rá, hogy a szerződés csak egy font húsról szólt, de egy csepp vérről sem! *A szövegközpontú galádságot tehát az ugyancsak szövegközpontú találékonyság győzi le*. Egy ilyen dráma aligha születhetett volna meg száz esztendővel korábban vagy a XX. századi *ungerechtes recht* kategória megszületését követően. A XVI. századtól azonban évszázadokon át borzadással, de az abszurd problémára való bizonyos fokú

---

⁵⁹ A közvetlenül e folyamatot megelőző korról l. pl. Richard Rudgley: *A barbárok*, Gold Book Kiadó, 2003.

⁶⁰ L. Marc Bloch: *A feudális társadalom*, Osiris Kiadó, Budapest, 2002.;

Georges Duby: *A katedrálisok kora, Művészet és társadalom 980-1420.*; Corvina. Budapest, 1998.; Karl Heussi: *Az egyháztörténet kézikönyve*, Osiris Kiadó – Teológiai Irodalmi Egyesület, Budapest, 2000.; Henri Focillon: *A formák élete; A nyugati művészet; Gondolat*, Budapest, 1982.; *Az európai kereszténységről a VIII-XII. századig* ld. pl. Eliade, Mircea: *Vallási hiedelmek és eszmék története*, III. 2002., Osiris Kiadó, 36-54., 76-95. illetve a későközépkortól a reformációig tartó európai vallási mozgalmakról ld. pl. Eliade, Mircea: *Vallási hiedelmek és eszmék története*, III. 2002., Osiris Kiadó, 155-182.

ráhangelődéssel szemlélték e művet és a benne alakot öltő dilemmát nézők és olvasók ezrei. És alighanem még mi is.

A jognak az ilyen, a szöveget előtérbe helyező felfogása vezetett el aztán a *szélsőséges normatívizmushoz*, a *jogpozitivizmushoz*, a jognak *önreferenciálisan zárt rendszerként* való elgondolásához. A római alapú jog történetét – miként egy tanulmányunk alcímében is jeleztük – az etruszk vallás formalizmusától a posztmodern jogelméletek formalizmusáig tartó fejlődésként is leírhatjuk.

Csakhogy globalizálódó világunk *kulturális polifóniája* és *világgazdaságának* gyakorlata merőben új kihívások elé állítja a Nyugat még ma is sok szempontból XIX. századi állapotban rekedt jogrendszerét. Itt nem csupán az úgynevezett *jogi shoppingról* van szó, amelynek során a különböző honosságú felek egy harmadik ország anyagi jogát, egy negyedik ország eljárási jogát rendelik alkalmazni jogvitáik esetére, esetleg egy ötödik országban működő választottbíróság ítéletének alávetve magukat. Jog és állam kapcsolata egy másik aspektusból is lazulni látszik. Ahogy *Prugberger Tamás* oly szemléletesen írja: „*Ma a globalizáció korszakában (...) nem mindig egészséges összefüggéseket tükröző jelenségek is megjelennek. A tőke és a gazdaság koncentrálódása következtében nem csak internacionálissá, hanem szupranacionálissá váló gazdasági társaságok hatalma beépül az állami mechanizmusba, és irányítása alá veszi azt. Az államnak nem csak kül-, hanem belpolitikája is szupranacionális tőkemozgások érdekeinek rendelődik alá. Ennek következtében egyre kevésbé tudja védeni a jog a gyengébbek érdekeit. Ennek folyományaképpen lazulnak a tisztességes versenyt előíró jogi normák, a fogyasztóvédelmi és a fűzőkorlátozó előírások, az emberi társadalom léte, sőt túlélése szempontjából alapvetően fontos környezetvédelmi szabályok meghozatalát pedig a legerősebb gazdasági és politikai hatalmat képviselő államrezon akadályozza meg.*”⁶¹

Vagy ahogyan *Francesco Galgano* fogalmaz: „*Tény, hogy mély szakadék nyílt a nagyvállalatok transznacionális vonásai és azon jogrendszerek nemzeti jellege között, amelyekben ezek a vállalatok működnek. Az állami közrehatás meggyengült: az állam a transznacionális piacnak csak töredékét szabályozza, miközben a transznacionális vállalatok képesek azt a maga egészében ellenőrizni. Mit ér az állam adókvetési joga, ha az adófizetők olyan vállalatok, amelyek a holdingot elköltöztetve kivonják adóköteles jövedelmüket – és így magukat – az adózás alól.*”⁶²

V. A posztmodern tendenciák hatása a nyugati jogra

Az állam és a jogi társadalomirányítás kapcsolatának lazulása azonban nem pusztán a globalizáció jelensége által következik be. Ez egyúttal olyan *posztmodern jelenségnek* is mondható, ahol a tömegesen megjelenő parciális érdekek és az ideológiailag semleges állam képzete egyenesen kikövetelik a *konszenzus* elvet mindinkább háttérbe szorítva egy *kiemelt auktoritás* – az állam – szerepét.⁶³ Ahogy erre *Ádám Antal* figyelmeztetett: „*A posztmodernitás egyik gyakran emlegetett jellemzője az egységesülési és differenciálódási, elkülönülési tendenciák ellentétének éleződése, a plurális társadalmi tagoltság kritériumainak szaporodása és erősödése, mindezek folytán a kölcsönös függőségek az interdependenciák mélyülése, a társadalmi közösségek közötti, valamint a civil szervezetek és a megfelelő*

⁶¹ L. Prugberger Tamás: Szmodis Jenő A jog realitása, Állam- és Jogtudomány 2006.1. XLVII. 170-171.old. A munkánkat illető méltató sorokon túl a Szerző – a fentebb idézett gondolatok által - különös erővel mutatott rá mai jogunk realitására. E köszöntő tanulmány tehát többek között Prugberger professzor gondolatébresztő, már máshol is és sokszor (de talán még mindig nem elégszer) leírt kórkritikájának nyomán is készült.

⁶² L. Francesco Galgano: Globalizáció a jog tükrében, hvgorac Lap és Könyvkiadó Kft. 2006. Budapest, 31. old.

⁶³ L. még Prugberger Tamás: Érdek és érdekegyeztetés a jogban, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002.

államszervi egységek közötti egyeztetések, alkudozások (bargainings) eddig sohasem tapasztalt mérete és hevesége. Az alkudozás természetes folyamánya a társadalmi, a kulturális, a politikai folyamatok és a hatalomgyakorlás kontraktualizálódása.”⁶⁴ És hogy mennyire igaz volt ez az immár több mint tíz évvel ezelőtti figyelmeztetés, csak hazai jogunkban is jól mutatja a *mediáció*⁶⁵ valamint a *közigazgatási szerződés* intézményeinek bevezetése.⁶⁶

Csak hogy a globalizációból és a posztmodern jogi kultúrából adódó következmények együttesen igen veszedelmes eredményre is vezethetnek. Adott ugyanis egyfelől az ideológiailag semleges posztmodern szolgáltató állam, amely jogszolgáltató monopóliumát mindinkább korlátozza, egyre inkább szemlélőjévé mintsem alakítójává válva a társadalmi, kulturális, gazdasági és politikai folyamatoknak, másfelől megjelennek azok a transznacionális vállalatok, amelyek tulajdonosi jogaik és vállalatirányítási módszereik által akarataikat érvényesíteni tudják, mégpedig nem csupán a holding transznacionális szervezetén belül, hanem - legtöbbször lobby törvények által oltalmazottan - az ideológiailag semlegessé tett állam egyes szervei felé is. Ennek kedvezőtlen hatásait Nyugat-Európában nagyban enyhíteni tudják az érdekegyeztetés viszonylag hatékony mechanizmusai (különösen Hollandiában, ott az országos gazdasági és szociális tanács), azonban Közép-Kelet-Európa volt szocialista országaiban – köztük hazánkban – a „társadalmi önvédelem”-nek ez a módja még messze nem tekinthető kifogástalannak.⁶⁷

A globalizálódó világ nyugati felének posztmodern gondolkodásában ráadásul olyan *sajátos eszmék* születnek, amelyek sehogy sem akaródnak köszönő viszonyba kerülni a *valósággal*. A kétpólusú világrend megszűntével sokakban felrémlt az illúzió egy egységes, kapitalista gazdaságon, szabad-kereskedelmen és liberális társadalomfilozófián alapuló új világrend lehetőségét illetően. Ez a belülről széttöredezett társadalmak és „nemzetállamok”⁶⁸ maradványait kisebb *régiókba* szervezve illetve egy hatalmas „világfalu” keretei között vélte újraszervezni. Fukuyama egyenesen a történelem végéről írt⁶⁹, s mindez olyan szépnek ígérkezett, hogy a világ egyik (természetesen kisebbik) fele ezt el is hitte – úgy körülbelül fél évtizedig. Huntington egy másik posztmodern végtet képviselve a civilizációk összecsapásáról vizionált.⁷⁰ Majd maga Fukuyama is pár esztendővel később a történelem vége helyett a nagy szétbomlásról írt.⁷¹ Nem mintha a bomlás akkor kezdődött volna. Sokkal inkább arról van szó, hogy a valóságban létre sem jött soha az az egységesülés, amelyet korábban oly derűlátóan köszöntött. (A posztmodern gondolkodás *Sollenjének* és a valóságos világ *Seinjének* ütközéséről hazai jogi irodalmunkban többek között Zoltán Ödön publikált igen értékes és sok tanulsággal járó tanulmányt.)⁷²

⁶⁴ L. Ádám Antal: A közigazgatás és a közigazgatási bíraskodás alkotmányjogi összefüggéseiről, Magyar Közigazgatás 1996.12. 711. old.

⁶⁵ A mediáció ráadásul a 2006. évi CXXIII. törvény értelmében immár büntető ügyekben is lehetséges. E szabályozás ugyan még nem szünteti meg az állam büntető monopóliumát és az állami büntetőpolitika érvényesítésének a lehetőségét, azonban bizonyos értelemben „kiengedi a szellemet a palackból”. Hogy e „privatizációs” folyamat végül hova vezet, azt pusztán csak sejteni lehet.

⁶⁶ L. még Ádám Antal: A posztmodernitás jogi sajátosságairól, Társadalmi Szemle 1994. 4. szám

⁶⁷ L. Prugberger Tamás: Az érdekegyeztetés rendszere a fejlett polgári államokban, Kelet-Közép-Európában és Magyarországon, Magyar Jog 1995. december

⁶⁸ L. Bódi Stefánia: Szuverenitás és az állam lakossága: állampolgárok és külföldiek, In: Takács, Péter (szerk.) Az állam szuverenitása. Eszmény és/vagy valóság: Interdiszciplináris megközelítések, Győr, Magyarország, Budapest, Magyarország: MTA Jogtudományi Intézet, Gondolat Kiadói Kör, (2015) pp. 354-369. 16 p.

⁶⁹ Fukuyama, Francis: The end of History, The National Interest, (Summer 1989)

⁷⁰ Huntington, Samuel P.: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása, Európai Könyvkiadó, Budapest, 1998.

⁷¹ Fukuyama, Francis: A nagy szétbomlás, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000.

⁷² L. Zoltán Ödön: A világ jogi rendjének alakításáról, Magyar Jog, 1995. 4. április

És itt egy fontos megjegyzést kell tennünk. Igaz ugyan, hogy a világ globalizálódik, és igaz, hogy a mi nyugati gondolkodásunkat gyakorta egy posztmodern attitűd uralja, azonban ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy maga a világ globálisan érkezett volna el a *posztmodernitás korába*. A globalizációt ugyan a Nyugat generálta (részben - spengleri kifejezéssel - fausti lényegéből és természetéből következően már a XV. századi nagy felfedezések korától, sőt már akár Marco Polótól a XIII. századtól, részben pedig a hellenizációhoz és a romanizációhoz hasonló kései „kiadásával”) azonban csak a Nyugatra jellemző a posztmodern dekadens képzete *egységesülő-szétbomló* világról. A globalizált világ magában foglalja immár a Közép- és Távol-Keletet is *gazdasági, technológiai* téren, azonban a *szemlélet* dolgában alighanem többé-kevésbé érintetlenül hagyja e területeket és kultúrákat. Sőt, egy épp ellenkező folyamat „kezdetei” figyelhetők meg illetve egy ellenkező folyamat megerősödése várható. A keleti gondolkodás kezd utat törni magának a saját képzeteitől megcsömörlött euro-atlanti régióban. (Ám ennek a jelenségnek is lassan kétszáz éves előzményei vannak. Elég csak arra gondolnunk, hogy amint a nyugati filozófia Kanttal és Hegellel elérte „csúcspontját” és „teljesítőképességének” határát, nyomban fellép egy, a keleti gondolkodás felé forduló filozófus - Schopenhauer személyében.) De térjünk most még vissza a Nyugat posztmodern jogára.

VI. A nyugati jog kilátásai egy új világrendben

Számos kortárs jelenség, különösen a nemzetközi kereskedelmi szokványok alapján jól látható, miként bomlanak fel a római jogi alapú nyugati jogrendszerek hatalmas épületei. Ami megmarad: a nemzeti szuverenitás bizonyos illúziója, az állam jogalkotó és jogszolgáltató hatalmának – elsősorban formális – „csökevényei” és természetesen nyugati jogi kultúránk sajátos szemlélete, amely a jogban pusztán *hatalmi parancsnál többet, de morális rendnél kevesebbet* lát. Egy olyan jogi kultúra és jogi szemlélet marad, amelynek legfőbb értékeit, a fogalmi tisztaságot, a viszonylagos áttekinthetőséget átmenekíteni igyekeznek a *lex mercatoria* professzorai, ám akik át is törnek már e rendszer formális korlátait erős morális hivatkozásaikkal. Egy olyan jogi kultúra marad, amelyen a standardizált szerződéseket kidolgozó ügyvédi irodák legalább annyit rontanak, mint amennyit javítani igyekeznek a professzorok.

De vajon mi lesz ennek a nyugati jogi kultúrának a sorsa egy Kelet által dominált globalizált világban? Egy jogi kultúra ugyanis akkor tud hatni létrejöttének közege kívül, ha az e jogot létrehozó közege a joga alá vonni kívánt területek felett

-katonailag vagy

-gazdaságilag vagy

-kulturálisan

főlényt, befolyást tud felmutatni.

A római birodalom katonai ereje tette lehetővé egykor a római közigazgatás és a római jogi kultúra kiterjesztését a provinciákban, noha erőszakos jogi exportra a római jog klasszikus korában nem került sor.⁷³ Pilátus is ódzkodott Júdea provincia helyi ügyeibe avatkozni és mosta kezeit, ártatlannak mondván magát amaz igaz ember, az Emberfia vérében. A római jogi kultúra vitathatatlan terjedésének azonban feltétele volt Róma katonai és részben gazdasági ereje, valamint a római jog „exportképes” kulturális minősége. A népvándorlás kora után Itália pusztán kulturális potenciáljára alapozva volt képes meggyökereztetni ősi jogi kultúráját a Nyugaton, és ebben nem kis szerepet játszott az a *Benedek rend*, amely egyúttal gondoskodott e jog *értelmezési tartományának* biztosításáról, a

---

⁷³A római polgárjognak a birodalom polgáira való Caracalla általi kiterjesztése sem igazán tekinthető ilyennek.

keresztény társadalomteológia elterjesztéséről is. A gyarmatosító Nyugat Amerikába már mint hatalma berendezkedésének nélkülözhetetlen kellékét vitte római alapú jogát,⁷⁴ míg Keleten - az ottani évezredes tradíciók, az akkori és ottani angol gyarmatosítók⁷⁵ sajátos módszerei, és a leigázottak viszonylag intakt társadalmi-kulturális továbbélése okán - csupán felszínes jelenséggként túrték meg a Nyugat jogi elgondolásait és gyakorlatát. A XIX. és XX. században, a globalizáció e viszonylag koraérett szakaszában a nyugati jog recepciója felélénkült, de semmit sem változtak e keleti társadalmak alapvetően tradicionális struktúrái. Ekkor tehát a gazdasági hatalom tette lehetővé a Nyugat jogának terjedését. A nyugati jog behatolása Kínába az ópium-háborúkat követően, az 1850-es évektől élénkült meg. Jelentős állomás a nyugati jog kínai terjedésének útján 1954-es és az 1970-es évek. Először tehát kifejezetten és a *szűkebb értelemben vett Nyugat* jogi gondolkodása terjedt, elsősorban kereskedelmi szabályok bevezetésével, majd a XX. század második felében, a *kulturális forradalom* nyomán *orosz közvetítéssel* alakulnak ki egy *formális jogrendszer* kellékei, természetesen egy baloldali diktatúra interpretációjában. Japán is készen vett át Nyugati kódexeket. Csakhogy mindez a nyugati jogi gondolkodás tényleges győzelmét is jelenti? Nem arról van-e szó inkább, hogy amiként *Babilon* elenyésztek a mezopotámiai gondolkodás áradt szét a Keleten, amikor a *görög szellem kihunyásakor* a *hellenizmus* dívott, és a *romanizáció* épp Róma *pusztulásakor* érte el tetőfokát, hasonlóképpen a Nyugat is ideig-óráig szanaszét szórja szellemi javait *globalizáció-amerikanizáció* név alatt, mielőtt végleg alámerülne az elmúlásnak.

Felváltották ugyan Kínában a hagyományos *mandariniskolákat* a jogászképzés Európában is ismerős formái, de vajon ott *milyen szellemben* nevelik a hallgatókat?⁷⁶ Ott vajon mit tekintenek a jog sine qua non-jának? És vajon a jogot ott tételezik-e *önértékként* úgy, ahogyan azt mi, amidőn e szellemi konstrukciót *metaiurisztikus elemektől megtisztított, önreferenciálisan zárt rendszerként* képzeljük el? Aligha. Amint a mi jogi gondolkodásunkat 2500 éve több-kevesebb folyamatossággal meghatározzák az egykori etruszk műveltségű papok, a *pontifexek* aggályos rituáléi, éppúgy Kína sem tud elszakadni 2500 éves *konfucianus* és *legista* hagyományaitól, amelyekben a legfőbb értéket

- a *kollektivistikus* eszmék,
- a *morális* hivatkozások,
- a *nyílt konfliktusok kerülése*,
- és a *tényállásközpontú* gondolkodás jelentik.

A gazdasági, társadalomtudományi, külpolitikai és más diszciplínák és szakterületek utóbbi 10-20 éves publikációs termésének nem kis, mondjuk ki, a korábbi gyakorlathoz képest *aránytalanul nagy hányadát* teszik ki a *feltörekvő Távol-Kelettel kapcsolatos írások*. Mindez természetesen az elkövetkező folyamatoknak csupán az *előszelét* jelenti. Ocsúdást abból az euro-atlanti központú *nyugati provincializmusból*, amelyre kényelmes és megbízható alapot látszott szolgáltatni az elmúlt 250 esztendő nyugati expanziója, és amelynek elmúlt száz éves *tehetetlenségi lendülete* ugyancsak jól elfedte ezen expanziós folyamat tényleges kifulladását. *A Keleté, a mindinkább együttműködésre kényszerülő Kínáé és Indiáé a jövő. Japán sem engedelmes bábja már a Nyugatnak – legalább három évtizede.* Ez immár olyan

⁷⁴Szép tanulmányt közöl pl. Kelemen Dániel Blackstone bírósági írásműveiről - többek között észak-amerikai - hatásáról. Kelemen Dániel: Sir William Blackstone élete és hatása az angolszász jogrendszerekre, Jogtudományi Közönlöny, 2006. 9. szám 341-345. o.

⁷⁵Akiknek a magatartása eltért nem csupán a portugáloktól, a spanyolokétól, de a későbbi észak-amerikai angolszászokétól is.

⁷⁶A kínai jogászképzésnek a szovjet típusú gondolkodástól való elfordulásáról, a sajátosan kínai tradíciókhoz való visszatéréséről illetve az egyéb képzésekhez képesti viszonylagos alárendelt szerepéről érdekes adalékokkal szolgál Nagy Zsolt: A jogászképzés fejlődése és aktuális problémái c. igényes tanulmánya (Jogelméleti Szemle 2006/2. szám).

nyilvánvaló tény, hogy ugyan köteteket lehet teleírni ennek vitatásával, azonban amelyre a közeljövő lehetőségeit fürkésző vizsgálódások már nem is vesztegetnek több szót *a puszta tény* rögzítésén túl.

Nyugati jogunk tehát vajon túlél-e minket? Három szempontot említettünk, amelynek alapján a római alapú jog eddig terjeszkedni tudott. Ez pedig a katonai, a gazdasági és a kulturális primátus legalább egyikének megléte volt. A Kelet – akár Kínát vagy Indiát, akár a követelőző Japánt tekintjük – aligha marad alatta katonai potenciálját (lehetséges katonai potenciálját) illetően a Nyugat mögött oly mértékben, amely megalapozhatná a nyugati intézmények további terjesztését (akár erőszakos úton). Ezek az erők együttesen ráadásul olyan hatalmat jelentenek, amely alighanem már egyensúlyban van a nyugati világ katonai erejével. Ennek a ténynek a szempontjából pedig még a hagyományos kínai-japán ellentét is közömbös, hisz láttunk már példát a történelemben arra, hogy egy ősi viszály eldöntését a felek egy őket együttesen fenyegető veszély közös elhárítása *utánra* halasztották. A nyugat, különösen az USA „oszd meg és uralkodj” politikája illetve szalámi taktikája pedig az afganisztáni és iraki háborúk óta már olyan leplezetlen, hogy a Nyugattól amúgy is sokat tapasztalt keleti országok már akkor sem hisznek a Nyugatnak, ha kérdez. Valahogy akként tekintenek ott a Keleten Amerikára, mint egykor a népvándorlás sztyeppeit türk és germán népei Bizáncra, e vén méregkeverőre,⁷⁷ amely a pragmatizmus és az idejétmúlt, célszerűtlen teoretizálás különleges, és azóta klasszikussá vált ötvözetét hozta létre. Egy esetleges katonai összecsapás ráadásul aligha *intézményi offenzívát*, mint inkább egy *új kőkorszakot* eredményezne.

Gazdasági tények sem látszanak alátámasztani egy olyan várakozást, hogy a Kelet a nyugati jogi kultúrához volna kénytelen idomulni. Régi mondás, aki fizet, az muzsikáltat. A XIX.-XX. századi erős nyugati gazdasági túlsúly tudta a Nyugat jogi kultúrájának bizonyos elemeit rákényszeríteni a Keletre. Ha azonban a javak előállításában, kereskedelmében, a tőkekivitelben a Kelet felé billen a mérleg, alig hihető, hogy e ténynek ne volna hatása a nemzetközi kereskedelmet szabályozó jogi normákra és jogi kultúrára is.

Végül pedig a *kulturális* szempont alapján sem hihető, hogy nyugati jogi gondolkodásunkat univerzálissá tehetnénk. A nyugatinál ősbibb hagyományokkal rendelkező Kelet kultúrája aligha marad alatta a miénknek, tehát a nem létező nyugati kulturális fölény nem törhet utat jogfelfogásunk keleti átvétele számára. Igaza lehet *Joseph Kohlernek*, hogy valamennyi civilizáció a szükségleteinek, céljainak – tegyük hozzá: világképének – legjobb megfelelő jogot alakítja ki a maga számára.⁷⁸ Olyan rendszereket, amelyek az adott kultúrákban ráadásul *eltérő súlyúak* is lehetnek az adott kultúra más jelenségeihez képest. Némely civilizációban ugyanis a jognál *erősebb szabályozó funkcióval* bírnak az úgynevezett konvencionális szabályok, az illem és az erkölcs előírta normák, vagy éppen a vallási parancsok. Ahogyan a Brüsszelben 1996. szeptember 9-12. között megtartott első jogi világkonferencia japán előadója, T. Matsuo professzor kifejtette - vélhetően nem csupán személyes, de a japán jogi gondolkodásra általában is jellemző – álláspontját: „*a történelmi hagyományokra támaszkodó japán nevelés kedvező hatásától több remélhető, mint a XIX. század utolsó harmadában Japánra erőltetett nyugati jogelvek és jogrendszer átvételétől.*”⁷⁹

És ami más kultúrákban a jognak az egyéb jelenségekhez viszonyított súlyánál is fontosabb: számos kultúrában *maga a jog nem is válik el élesen az őt megalapozó morális*

---

⁷⁷Bizánc sajátos társadalmi és kulturális aurájáról az egyik legjobb összefoglalást George Ostrogorsky: *A bizánci állam története* című munkája adja (Osiris, Budapest, 2003.). Igen tanulságos továbbá Gloria Man: *Az ortodox törésvonal* című munkája (Háttér Kiadó, Budapest, 1997.), amely az úgynevezett bizantinizmus kelet-európai és balkáni továbbélését vizsgálja meg. L. még Prokopiosz: *Titkos történet, Helikon, Budapest, 1984.*; Bíborban született Konstantin: *A birodalom kormányzása, Lectum Kiadó, Szeged, 2003.*

⁷⁸ L. Joseph Kohler: *Das Recht als Kulturerscheinung*, Würzburg, 1885.

⁷⁹ L. Bakács Tibor i.m. 20. old.

vagy *szakrális* szabályoktól. Az iszlám szerint például – amint Germanus Gyula írja - „...nem lehet az ember feladata, hogy saját eszével olyan jogrendet hozzon létre, amely szabad és független az *apriori* isteni akarattól. Ez a tan, amely az isteni akaratot az emberiség jogi életében megállapítja, a *fiqh*, azaz a „bölcseesség és jogtudomány” (...) A *fiqh* magában foglalja az összes kötelezéseket és jogokat, amelyek az ember életében az Istennel és embertársaival szemben fennállnak.”⁸⁰ Vagy amint Bakács Tibor a távolabbi Kelet vonatkozásában írja: „...a keleti kultúrákban a természetből, a jelenségek és dolgok rendjéből vonnak le szabályokat a társadalomra és az emberek magatartására nézve. A kulturális, vallási és jogi gondolkodás középpontjában a harmónia elve áll, amelyből következtetés vonható le az emberek által követendő, tőlük elvárható magatartásra. A harmóniából származó rend elvének elfogadása és önkéntes követése értékesebb, mint a társadalomra ráerőltetett bármilyen jogrendszer.”⁸¹ Ugyancsak tanulságos az az Edward T. Hall által leírt eset is, amelyben a Japánt megszállva tartó amerikai hadsereg egyik katonáját egy helyi lakos ellen elkövetett gyilkosság vádjával állították japán bíróság elé. Mivel a katona megbánást nem tanúsított és cinikusan viselkedett azzal a bírósággal szemben, amelynek legfőbb feladata Japánban elsősorban az, hogy a bűnöst a bűnével szembesítse, és jobb belátásra térítse, a vádlottat szabadon engedték. A bíróság ugyanis az eljárás által nem látta elérhetőnek az eljárás voltaképpeni célját, a „nevelést”.⁸²

Nem csoda tehát, ha a kínai és a japán gondolkodásban a jog elsősorban a *természet által adott* illetve magával a *morálisan helyessel* azonos, másodsorban pedig – ha emezek közegeből kiválik – már inkább *negatív értéket* képvisel. Ahogy Bakács megjegyzi: „Egy kínai legenda szerint a jogot egy barbár nép, a miaok találták ki időszámításunk előtt a XXIII. században. Ezt a népet később barbársága miatt az Isten büntetésből teljesen kipusztította. Az ősi kínai és részben japán felfogás szerint a jog a barbároknak való, akik nem törődnek a hagyományokkal, az erkölccsel és a társadalmi szokásokkal. Szerepe tehát meglehetősen alárendelt és némiképpen megvetendő. Akik jó nevelésben részesültek, azok belső indítástól vezérelve tisztelik a hagyományokat, betartják az ősi rítusokat és szolgálják a hierarchiát.”⁸³ Mi más ez, mint Konfuciusz 2500 éves tanítása, amelyben az uralkodó elsőrendű kötelessége a példamutatás?

Következik-e mindebből, hogy római alapú nyugati jogunk a Kelet fokozatos emelkedésével és a Nyugat feltartóztathatatlan alkonyával együtt nyomtalanul elenyészik? Egyáltalán nem. Hiszen nyugati jogunknak olyan, a Kelet által is respektált értékei vannak (strukturális kidolgozottsága, viszonylagos fogalmi tisztasága), amelyek jó kulturális „exportcikké” teszik jogunk – számos elemét. Nem jogszemléletünk és jogi kultúránk egészét tehát, csupán azon technikai apparátust, amelyet a nyugatitól merőben eltérő keleti szellem is a maga értékrendje és társadalomfilozófiája szerint hasznosítani tud.

A Keletből ráadásul *hiányzik az öncélú újításnak* az a szelleme, amely a Nyugatot fel is emelte, tönkre is tette. Többnyire azonban *pragmatikus tisztelettel* viszonyul minden számára hasznosnak tűnő tudáshoz és alkotáshoz. A Keletnek ez a sok mindent befogadó, elnyelő bölcs pragmatizmusa vezette félre sokáig a Nyugatot saját valós helyzetét illetően. Hogy Japánban és Kínában nagy tiszteletnek és népszerűségnek örvend a koronként emocionális, koronként racionális túlzásokba eső Nyugat legoriginálisabb szellemi produktuma, a *polifon, kontrapunktikus instrumentális zene*, amelyben egyúttal a Nyugat értelmi és érzelmi princípiumai a legtökéletesebben találkoznak; hogy Japán, India és Kína örömmel fogadta be és fordította saját hasznára a *computer-technológiát*; hogy az arab világ nem zárkózott el attól, hogy vegyesvállalatokat alapítva a *legmodernebb ipari eszközökkel és módszerekkel* termelje

⁸⁰ L. Germanus Gyula: Az arab irodalom története, Gondolat Kiadó, Budapest, 1979., 127. old.

⁸¹ L. Bakács Tibor i.m. 19. old.

⁸² L. Edward T. Hall: Beyond Culture, Anchor Press/ Doubleday, Garden City, New York, 1981, pp. 107-112.

⁸³ L. Bakács Tibor i.m. 20. old.

ki olajkincsét – mindez nem arról tanúskodik, hogy a Kelet feladná lényegét, csupán arról, hogy tisztában van érdekeivel. Arról, hogy a *világi és materiális* szférát nem téveszti össze *spirituális önazonosságával*. Nem hasítja egyúttal ketté a világot az anyag és a szellem régióra, mint a Nyugat teszi azt immár Platón óta,⁸⁴ hanem az anyagiakban is elfogadja mindazt, ami spirituális valóságával összeegyeztethető.

Csupán a Nyugat hihette azt, hogy a javak átvétele egyúttal a lélek kicserélését is jelentette. Méltán írja Galgano: „*Igaz ugyan, hogy a tizenkilencedik és huszadik század fordulóján Japán és Kína nyugati kódexeket recipiált, melyek még ma is hatályban vannak (miközben az iszlám országok csak a külfölddel fenntartott viszonyok szabályozására fogadnak el kódexeket nyugati példára) ugyanennyire igaz azonban az is, hogy ezen kódexek alkalmazásakor a japánok és a kínaiak egyáltalán nem a „nyugati jogok tükrében” gondolkodnak, sőt elvetik a nyugati jogászok és bírók értelmezési gyakorlatát és elméleti rendszerezését.*”⁸⁵

Más szellemmel töltődnek tehát a *nyugati formák* és fogalmak, és csupán azon jogi struktúrák maradnak viszonylag érintetlenül, amelyek nem sértik az alkalmazó országban uralkodó társadalom-felfogást, és amelyek nem részesítenek előnyben valamely formális mozzanatot a társadalmi együttélést szabályozó elvekkel szemben. Sőt, épp a Nyugat bizonyos jogelvei találnak visszhangra a Keleten. Amint Galgano írja: „*Az alkalmazást illetően a generálklauzulák jutottak kiemelkedő jelentőséghez, mint például a szerződéses jóhiszeműség. Az efféle generálklauzulák használata illetve ezzel párhuzamosan a tényállások tipizálásának elutasítása egyfajta szabadjognak adott helyet, ami egyrészt a jóhiszeműség és méltányosság egybeeséséhez, másrészt a szerződéses akarat és a szerződés kodifikált kategóriájának érdemi kiürítéséhez vezetett. Ebbe a folyamatba illeszkedik a szerződésekről szóló 1999 október 1-jei kínai törvény. A kínai törvény a nyilvánvaló méltánytalanságot a szerződés érvénytelenségi okai közé emeli (52. cikk 2. pont); felhatalmazza továbbá a bírót, hogy kiegészítse a szerződést, a minőséget, az árat, a teljesítés helyét, idejét és módját illetően (61. cikk). A kínai jogászok a bíró ezen felhatalmazására alapítják a feltűnő aránytalanság (gross disparity) és a hardship intézményeit.*”⁸⁶

A tényállások tipizálásának elutasítása alighanem a kínai jog már említett *tényállás-központúságával* áll összefüggésben. Arról van nevezetesen szó, hogy a kínai jogfelfogás szerint a helyes ítélet csupán minden *tényleges körülmény* egyenkénti számbavétele és azoknak a maguk összességében való mérlegelése útján alakítható ki. Minden a „törvényi tényállásban” nem szereplő elemet, tény, körülményt *nem, mint jogi szempontból irreleváns* elemet szemlélnék, hanem mint olyat, ami az eset *tényleges* minősülése szempontjából *legalábbis elvileg* lényeges lehet. Mindez abból ered, hogy a Keleten – így Kínában is – a jogot *nem tételezik önértékként*, és ott a bíró kifejezetten *igazságszolgáltatásra* és nem pusztán *jogszolgáltatásra* törekszik. Különösen jól fejezi ezt ki a hardship intézménye, amelyről Galgano ezt jegyzi meg: „*A hardship intézménye a szerződéses szolgáltatások között a szerződés megkötését követően beállott körülmények okozta azon egyenlőtlenségre vonatkozik, melynek kockázatát nem vállalhatta fel a hátrányt szenvedő fél.*”⁸⁷ Galgano utal az egyes európai nemzeti jogrendszerek ilyenkor szokásos megoldásaira, amelyek között a szerződés *újrátárgyalásának* kezdeményezése illetve *felbontása* szerepel, ám – mint írja – „*egyik jog sem jutott el addig, legalábbis Nyugaton, hogy elismerje, a bíró jogosult „az eredeti egyensúly helyreállítása érdekében módosítani a szerződést”.*”⁸⁸

⁸⁴ Sőt - amint arra rámutatunk a Kultúra és sors c. tanulmányunkban – már a mezopotámiai Gilgames eposz óta!

⁸⁵ Galgano i.m. 38-39. oldal

⁸⁶ Galgano i.m. 39. ol

⁸⁷ Galgano i.m. 69. o.l

⁸⁸ Galgano i.m. 70. o.l

A *hardship* – *clausula rebus sic stantibus*sal rokon – intézményének sajátos hazai megfelelője azonban a *Polgári Törvénykönyv 241.§-a*, amely ugyancsak a *clausula rebus sic stantibus* késői utóda és felhatalmazza a bírót, hogy módosítsa a szerződést, „*ha a felek tartós jogviszonyában a szerződéskötést követően beállott körülmény folytán a szerződés valamelyik fél lényeges jogos érdekét sérti.*”

Ezek az intézmény a méltányosság és a jóhiszeműség elvei alapján törlik át a római jog ősi *pacta sunt servanda* főszabályát. Többé-kevésbé hasonló a helyzet a kínai *gross disparity* intézményével is, amelynek az antikból csak igen késői, Justinianus kori előzményei vannak, nevezetesen a *laesio enormis*, a felén túli sérelem intézményben.⁸⁹ A hazai jog is ismeri az ennek megfelelő intézményt, mégpedig szerződésre vonatkozó *megtámadási* okként *feltűnő értékkülönbség* név alatt.

A lényeg azonban mégiscsak az, hogy a kínai jog csupán a *morális megalapozású jogfelfogásának* megfelelő intézményeket preferálja nyugati kultúránk intézményei közül. Ezeket azonban egyúttal *főszabállyá* is avatja, miközben a Nyugaton az ilyen normákat a *forgalombiztonság* és a *jogbiztonság* sokszor hamisan csengő jelszavaira hivatkozással még kiegészítő szabályként is meg akarják szüntetni. Kínában tehát egy olyan tendencia látszik érvényesülni, hogy a *kontinentális* jog módjára formálisan *kódexeket* fogadnak el, azokban azonban elsősorban a *méltányosságra* és *igazságosságra* utaló elveket és szabályokat emelik elsőrendű, főszabályi szintre, míg a *bírászkodás* gyakorlatában ezzel összefüggésben illetve a mandariniskolák hagyományainak sajátos folytatásaként inkább a *common law* rendszere felé hajlanak. A bírót tehát nem tekintik a törvény pusztá szócsovénének, de a *precedensben sem látnak valaminő határozott kötelező erőt* a jövőbeni esetekre, hiszen ez már a *tényállás tipizálásának* abba az irányába mutatna, amely a kínai jogszemlélet lényegétől idegen.

Ez a fajta „szent hármasság”, tehát 1.) jogrendszer látszólagos és *formális kartális* jellege, 2.) a *bírászkodás common law* felé való hajlása de 3.) mindenekelőtt ezeknek a *sajátos kulturális és „filozófiai”* hagyományokon való átszűrése, rostálása nemcsak Kína, de a Kelet jelenlegi jogi kultúráit is nagyban jellemzi. Ide nem értve természetesen a szigorúan a Koránra, némely esetben a Szunnára illetve a X. században lezárt Idzsmára alapozó iszlám jogot. A formálisan demokratikus, kartális alkotmánnyal rendelkező India is – amint Bakács Tibor írja – „*egész történelme folyamán és függetlenné válása óta is ápolta, és ápolja kulturális hagyományait, ugyanakkor igyekszik korszerűsíteni jogrendszerét, amelyre az ősi hindu jog és a common law gyakorolja a legnagyobb hatást.*”⁹⁰

Alighanem költői kérdésként értékelhető Galganonak jövőt fürkésző e felvetése is: „*Nem tudhatjuk egyúttal azonban, hogy kitart-e, s ha igen, meddig tart ki ez a főként nyugati ihletettséű lex mercatoria, amelyet ma az UNIDROIT mintaszabályok is szentesítenek.*”⁹¹

Kétségtelen tény, hogy a *lex mercatoria* kialakítása *nyugati kezdeményezésre* történt, azonban önmagában ez a körülmény aligha fogja kedvezőtlenül érinteni sorsát. Az egyre erősödő keleti gazdaságok a *lex mercatoriát* – ha tartalma számukra megfelel – alkalmazni fogják. Mi több, módosítják is majd rendszerét megtöltve új tartalmakkal. Mint ahogy ez a folyamat már meg is kezdődött. Amint Galgano írja: „*Egyelőre a lex mercatoria túlnyomó részben nyugati meghatározottságú normák gyűjteménye, de a jövőben akár olyan komppá is válhat, amely tőlünk távol futó hosszúsági körön született jogelveket fog Nyugatra szállítani. Valami változás már most is látszik: a feltűnő aránytalanság (gross dipartiy) és a hardship, mint a szerződés – keleti kultúra táplálta - méltányossági fogalmából született intézményeket az UNIDROIT szabályok közé is felvették (...)* És még ezeknél is többről van szó: a német kötelmi jog közelmúltbeli, 2002-ben hatálybalépett (...) reformjával a hardship megjelent a

⁸⁹ Ez ingatlannal kapcsolatban, és kizárólag eladói oldalon tette lehetővé a rá való hivatkozást. L. Brósz Róbert – Pólay Elemér: *Római jog*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1986., 24. old.

⁹⁰ Bakács Tibor i.m. 18. old.

⁹¹ Galgano i.m. 40-41.

BGB 313.§-ában, az „Ügyleti alap megváltoztatása” címben. Ez a paragrafus felhatalmazza a bírót, hogy a szerződés alapját képező körülményekben utóbb bekövetkező változás esetén „az egyik felet a szerződés kiegyenlítésére kötelezze.” Így a hardship Kína nemzeti jogából az UNIDROIT szabálygyűjteménybe, majd onnan Németország belső jogába került.”⁹²

Nem véletlen tehát a fokozott érdeklődés – kiváltképp az angolszász jogterületen⁹³ – a Kelet és különösen Kína joga iránt. Alighanem a Nyugat jogelméleti törekvéseit is egyre kevésbé fogják kielégíteni a jog önreferencialitásával, pozitivitásával, normativitásával, érvényességével, illetve az ezekhez hasonló kérdésekkel kapcsolatos eddig sokszor gyümölcsözőnek bizonyult vizsgálódások továbbmélyítései illetve a különféle lingvisztikai és terminológiai diskurzusok. Egy, a jövőbe tekintő elméleti érdeklődés homlokterébe tehát vélhetően egyre inkább a jog *kultúraalapú* megközelítése lép majd, amely nem csupán az idegen jogi kultúrák mélyebb megértését segítheti elő, de egyúttal saját jogi kultúránk valós természetét is pontosabban tárhatja fel előttünk.

---

⁹² Galgano i.m. 41. old.

⁹³ L. pl. Hilary K. Josephs: *Labor Law in China*, New York, Juris Publishing 2003.; Corne, Peter. *Foreign Investment in China: The Administrative Legal System*. Hong Kong: Hong Kong University Press, 1996. James M. Zimmerman: *China Law Deskbook, A Legal Guide for Foreign, Invested Enterprises*, 2004.; Chen, Albert. *An Introduction to the Legal System of the People’s Republic of China*. Singapore: Butterworth Asia, 1998. Brown, Ronald. *Understanding Chinese Courts and the Legal Process: Law and Chinese Characteristics*. Boston, MA: Kluwer Law International, 1997.; Guiguo Wang: *Business Law of China*, Butterworth 2000.; Zhai Jianxiong: *Juridical Information of the People’s Republic of China*, 2002. és még számtalan egyelőre elsősorban gyakorlati érdeklődésű munkát, amelyeket alighanem követnek majd az egyre inkább elméleti irányultságú olyan művek, amelyek mindinkább a bírói gyakorlatra, a jogászképzésre és általában a kínai jogi kultúra lényegére összpontosítanak.